

Xalq tərəfindən yaradılan hər bir adət və ənənə uzunömürlü olub. İnsanlar hər şeydən əvvəl xalq tərəfindən keçirilən mərasimlərin təbiiyyətinə inanıb. Çünki milli adət və ənənələrdə simvolik elementlər geniş yer tutur. İnsan monoviyatına çevrilən amillər isə təbiiyyətinə sistemində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. "Tarixin daş yaddaşı" kitabında "Abidələr tariximizdir, bu günümüzdür, sabahımızdır" başlıqlı yazıda qeyd olunduğu kimi.

Azərbaycan qədim tarixi-mədəniyyət abidələri ilə zəngin olan bir ölkədir. Əgər kitablar tarixin yazılı yaddaşdırsa, abidələr tariximizin daş yaddaşdır. Bəs tarixi-mədəniyyət abidələri dedikdə, biz nələri yada salırıq?

Alimlər elmi araşdırmalar aparanda onları iki aspektdə öyrənirlər: Yeraltı tarixi abidələr və yerüstü abidələr. Yeraltı qədim abidələr dedikdə mağaralar, kurqanlar, qəbirlər və s., yerüstü abidələr dedikdə isə - meşə tikililəri, qalalar, məscidlər, günbəzlər, körpülər və s. keçmiş yadigarları yada düşür. Əgər yeraltı abidələrin tarixi eramızdan əvvəlki yüzilliklərə gedib çıxarsa, yerüstü abidələrin qızıl dövrü orta əsrlərə təsadüf edir. Azərbaycan mədəniyyəti, ədəbiyyatı, musiqisi həmçinin xalçaçılıq və dekorativ təbii incəsənətin digər növləri orta əsrlərdə inkişaf edərək böyük dünyəvi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu uğurları eyni zamanda Azərbaycanın qədim və əsasən orta əsr memarlarının yaratdığıları əvəzlənməz, dünya memarlığında və şəhərsəlmədə özünəməxsus yer tutan abidələrimizə də aid etmək olar.

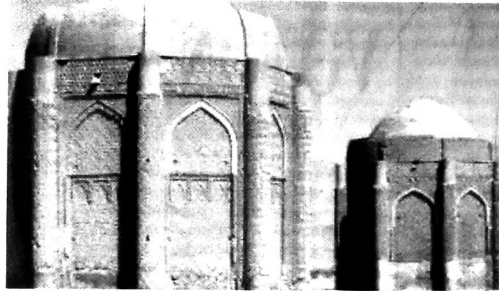
Naxçıvandakı Məminə Xatun (1186), Qarabağlar (1162) və digər türbələr, Culfa yaxınlığındakı Gülistan türbəsi (XIII əsr), Bərdə türbələri (1322), Bakıdakı Qız qalası, Bayıl qəsi, Şirvanşahlar sarayı (XV əsr), Alban dövründə aid lekid Kilsədəg məbədləri, Abşeronun müdafiə tikililəri, Şamaxı rayonunun Mirzə kəndindəki "Diri baba" abidəsi (1402), 9 Araz çayı üzərindəki Xudafərin körpüləri (XII əsr), Qazax rayonundakı Sınıq körpü (XII əsr), Şəki xan sarayı (XVIII əsr), Şəhəşəhəri-

Dövlətçilik tariximizin "daşlaşmış yaddaşı"

nin abidələri (XVIII əsr) və daha yüzlərcə adını çəkəmədiyimiz tarix və mədəniyyət abidələri Azərbaycan xalqının şöhrətidir.

Mürəkkəb relyefli yer quruluşu, ərazisində çayların sıx şəbəkəsi Azərbaycanca çoxlu körpülər tikilməsinin ilk amilləridir. Ölkəmizin ərazisindən keçən ticarət yollarında da gediş-gəlişi təmin etmək üçün körpülərin salınması zəruri idi. Azərbaycanın istər Güney, istərsə də Qüzey bölgələrində qalan bir sıra körpülər nadir tarix və mədəniyyət abidələrindəndir. XI-XII yüzilliklərin abidəsi olan Gəncə körpüləri, XII əsrin yadigarı Qırmızı körpü, XIII əsrə aid Mərgənd-Culfa yolu üstündə Cuga körpüsü, XI-XIII əsrlərin dəyərlı abidəsi Ərdəbil körpüləri, XII əsrin ən məşhur tikilisi Qatlanlı qız körpüsü bu qəbildəndirlər. Qazax rayonunun Xram çayı üzərindəki məşhur "Sınıq körpü" də XII əsrdə tikilmişdir. Əhatələri arasında birinin enişini 20 metrə çatmış, o zaman üçün belə bir körpünün yaradılması cəsarətli bir usta təşəbbüsü hesab edilə bilər.

Azərbaycanın bütün hökmdarları, istər Səlcuq sultanları, istərsə də Atabəylər hər şeydən əvvəl sərkərdə və hərbiçilərdən olmuşlar. Onlar başa düşürdülər ki, ölkədə dincliyi, əmin-amanlığı saxlamaq, karvan yollarının təhlükəsizliyini təmin etmək üçün qalaların olması vacibdir. Tarixi qaynaqlarda tez-tez yada salınan Şamaxının Gülistan qalasıdır. Əl arasında onu Qız qalası da adlandırılır. Gülistan qalası XII əsrdə köklü şəkildə yenidən qurulmuş və möhkəmləndirilmişdir. Dağ qalaları içərisində Gadabayın Qız qalası memarlıq nöqteyi-nəzərdən monumentallığı ilə diqqəti cəlb edir. Araşdırıcılar onu XII yüzilliyin - Eldəğizlərin

dövrünün əsəri sayırlar. 10 Yazılı qaynaqlarda X əsrdən başlayaraq rast gəldiyimiz Əlincə qalası müxtəlif hakim sülalələrinə qulluq göstərəcəkdir, tarixdə daha çox Eldəğizlərin iqamətgahı və xəzinə yeri kimi tanınmışdır.

Qala tikililəri arasında Abşeron qalaları da xüsusi yer tutur. XII yüzillikdə Abşeronun iri tarixi kəndlərinin çoxunda bu qala tikililərinin ya özləri, ya da uçur izləri qalmışdır. Mərdəkan, Nardaran, Ramana, Şağan kimi qədim kəndlərdə indi də uca qəsrlərin izləri vardır. Bu qalalar içərisində bu günümüzə kimi qalıb çatmış Mərdəkanlı dairəvi qalanı göstərmək olar. XIII əsrdə tikilmiş bu qala təkcə müdafiə tikintisidir deyil, eyni zamanda qiymətli bir sənət abidəsidir.

Bakının, eləcə də Abşeronun ən möhtəşəm, həm də sirli abidəsi Bakı Qızı qalasıdır. Gözəlliyi, özəməti, memarlıq baxımından ona tay abidə yoxdur. Tarixinin, yəni yaşının Şumerlər dövründən başladığını iddia edənlər də var, XII əsrdə tikildiyini sübut etməyə çalışsalar da. Bu saydıqlarımız Azərbaycanın ərazisində olan qalaların cüzi hissəsidir.

XI-XIII əsrlərdə Azərbaycanda ucaldılan qalalar həm sayına, həm də möhtəşəm görünüşlərinə görə çox diqqətəlayiqdir. Azərbaycanın tarixi-mədəniyyət abidələri arasında məscid və türbələrin rolu çox böyükdür. Tikilmə tarixi müxtəlif dövrləri əhatə edən bu abidələrin günümüzə qədər qalıb çatmış nümunələri indi də göz oxşayır.

İslam ölkələrində məscidlər təkə ibadət üçün heyf, həm də insanları ünsiyyət məqsədilə yığışdıqları yer idi. Adı X yüzillikdən çəkilən Ərdəbil Cəmə məscidi, Sınıq qala Məhəmməd məscidi (1723), Urmiya Cəmə məscidi (Atabəylər dövrünə təsadüf edir), Kirnə məscidi (XII əsr), İçərişəhərdə Qız qalası ilə Sınıq qala abidələri arasında yerləşən Aşur məscidi (1169), Pirsaat xanəgahı (1074) tarix və mədəniyyət abidələrinin ən gözəl nümunələrindəndir.

II Azərbaycan ərazisində indiyə qədər qalan türbələrin tarixcə ən qədimi XI yüzilliyin II yarısına aiddir. Bu monumental tikililərin ən gözəl nümunəsi isə XII əsrin II və XIV əsrin I yarısında ucaldılmışdır. Xorraqan türbələri (1063-1072), Qırmızı Günbəz türbə-

si (1148), Gilan türbəsi (XII əsr), İmamzadə Vəli türbəsi (XII əsr), Yusif Küseyir oğlu türbəsi (1162), Dairəvi Günbəz türbəsi (1167), Uç Bənd türbəsi (1330), Şıxbabalı türbəsi (1272), Bərdə türbəsi (1322), Naxçıvanın Qarabağlar kəndində bu günə kimi qalan Qarabağlar türbəsi (XII-XI əsr), bürc tipli Mirəli türbəsi (XIV əsr), Xocalı türbəsi (XIV əsr) Azərbaycan xalqının bu sahədə əldə etdiyi uğurları, yaratdığı əsərlərin ən yaddaqalan nümunələrindəndir.

Türbələrdən söhbət açdıqda Naxçıvanda yerləşən və bu günümüzə qədər qalan Məminə Xatun türbəsinin danışmaq olmur. 1186-cı ildə usta Əcəmi Əbubəkr tərəfindən tikilən bu türbə sənət inciləri arasında şah əsərdir. XIX əsrin əvvəllərində Naxçıvana gələn Fransa səyyahı Dübnəq Monner bu abidəni görəndə öz heyranlığını gizləməmişdir.

Professor M.V. Alpatov Məminə Xatun türbəsinin "İnsanpərvərlik nəfəsi" adlandırmışdır. Bu, abidəyə verilən ən dolğun, düzgün qiymətdir. Əcəminin daşlara, kərpiclərə hommuş hissələrini yalnız "insanpərvərlik nəfəsi" adlandırmaq olar.

Abidələrdən danışdıqda, Bakının qala divarları ilə əhatə olunan qədim hissəsi - İçərişəhəri xüsusi qeyd etmək lazımdır. Şəhərimizə gəzməyə gələn minlərlə insanı heyran qoyan İçərişəhər sözün əsl mənasında bir nağıldır. Hər daşı, kərpicini tarix olan İçərişəhər qədim binalar, hamamlar, məscidlər, karvansaralar və saymaqla bitməyən tikililəri ilə keçmişin bizə qoruyub saxladığı bir yadigarıdır. 1977-ci ildə Azərbaycan tarixi memarlıq qoruyuculuğu elan edilən İçərişəhər hal-hazırda YUNESKO-nun himayəsi altındadır. İçərişəhərin möcüzəsi isə Şirvanşahlar Sarayı kompleksidir.

Şirvanşahlar sarayı XV əsrin və ümumiyyətlə, Orta əsr Azərbaycan memarlığının ən görkəmli abidəsidir.

Məqalə Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə çap edilib

Şirvanşahlar 12 sarayı bir sıra binalardan ibarət kompleksdir. Buraya saray binasının başqa, şərti olaraq divanxana adlanan bina, Şirvanşahlardan türbəsi, Şah məscidi, ovdan, hamam, Seyid Yəhya Bakuvinin türbəsi hesab edilən tikinti və Şərqi darvazasını təşkil edən portal daxildir. Bu saray kompleksinə daxil olanda ele bil bir sirli aləmə daxil olursan, özünü tarixi qovunuda hiss edərsən. Xalqımızın belə bir özəmətli, möhtəşəm abidəsinin olması ilə fəxr edirik, qürur hissi keçirirsons.

XVIII əsrdə tikilən xan sarayları içərisində ən qiymətli Şəki xanlarının sarayıdır. Sarayın 1796-cı ildə və ya xüsusən qədər əvvəl tikildiyi fərz edilir. Şəki xan sarayının əhəmiyyəti cəhəti odur ki, bu binada müxtəlif sənət nümunələri toplanmışdır. Suvaq üzərindəki rəngli naxışlar, şəkəllərdən ibarət ağac oyma nümunələri, salon və otaqlardakı divar təsvirləri qiymətli sənət əsərləridir.

XVIII əsrin axırlarında, xüsusilə XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan da haqqı çox yaşayış binalarının tikilməsi xüsusi diqqət verilməmişdir. Bu dövrədə istər təbii şərəit, istərsə də yerli adət və ənənələr, təsərrüfat xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq inşa olunmuş və bu günə kimi qalıb çatmış yüzlərlə qiymətli abidələrimiz vardır.

Cavanşir QƏDİMÖV